

Pavuša Vežić

Ulica Špire Brusine 11
HR - 23000 Zadar

Mišljenje / Opinion

UDK / UDC: 725.96:7.034(497.581.1Zadar)

DOI: 10.15291/aa.4073

Srednjovjekovni Varoš Sv. Martina i renesansne Ravnice u Zadru – treba li njihovo područje biti resurs za nove urbane programe!?

The medieval Varoš of St Martin
and the Renaissance Ravnice
in Zadar: Should that Area
Be a Resource for New Urban
Programmes?

SAŽETAK

Srednjovjekovni Varoš Sv. Martina u Zadru protezao se od predjela Foša do područja Relja. Prostirao se u opsegu pretpostavljenoga *suburbija* rimskoga *ladera*, predgrađa na kopnenoj strani zadarskoga poluotoka. U srednjem vijeku Varoš su s lučke i kopnene strane zatvarale gradske zidine. Među njima je bilo pučko naselje s vrtovima i težačkim kućama te jednim samostanom i još dvjema crkvama. Po jednoj od njih nastalo je ime – Varoš Sv. Martina. Međutim, zbog opasnosti od Turaka u 16. stoljeću predgrađe je srušeno, a na njegovu mjestu podignuta je renesansna utvrda Forte. Pred njom bio je i obrambeni jarak, a ispred njega dugi brisani prostor prema agrarnome području uokolo Zadra, *astarea*. Tako je cjelinu srednjovjekovnoga predgrađa zamijenio sustav novih fortifikacija, a pred njima i brisani prostor. On je do danas sačuvao veliki dio izvorne širine i dubine, kao i naziv Ravnice, ime koje fino objašnjava promjene u prostoru renesansnoga Grada. No, uz sada zamišljane mijene s idejama o suvremenoj izgradnji na tome području ta povijesna esplanada poima se kao *najveći resurs za nove urbane programe*, mjesto za podizanje problematičnoga opsežnog bloka građevina, sklopa u projektima nazvanog *Vrata Zadra*.

Ključne riječi: predgrađe, gradski zid, srednji vijek, renesansa, utvrda, Zadar

ABSTRACT

The medieval Varoš of St Martin in Zadar stretched from today's Foša to the area of Relja. It was built within the perimeters of the purported *suburbium* of the Roman *ladera* on the mainland side of the peninsula. In the Middle Ages, the Varoš district was enclosed by ramparts. Within this area, there was a settlement with gardens and peasants' houses, as well as a monastery and two more churches. The district of St Martin was named after one of them. However, due to the Turkish threat in the 16th century, the suburb was demolished to build the Renaissance fort named Forte, with a defensive moat. In front of it, there was a long cleared area towards the agricultural area around Zadar, the *astarea*. Thus, the medieval suburb was substituted by the new fortification system with a cleared area in front. It has retained most of its original width and depth to this day, as well as the name Ravnice, which explains very well the changes that occurred in the Renaissance town. However, with the intended alterations according to the concept of modern construction in the area, this historical esplanade has come to be viewed as the *greatest resource for new urban programmes*, with plans to build an extensive and controversial set of buildings as part of the *Gate of Zadar* project.

Keywords: suburb, city walls, Middle Ages, Renaissance, fort, Zadar

1.
Grafička rekonstrukcija plana
srednjovjekovnoga Zadra
(izvor: NADA KLAIĆ, IVO
PETRICIOLI /bilj. 4/, 453)

Graphic reconstruction of the map
of medieval Zadar

2.
Venecija, Museo Navale, maketa
renesansnoga Zadra, ~1570.
godine (izvor: IVO PETRICIOLI
/bilj. 4, 1999./, 16–18 i 36–37)

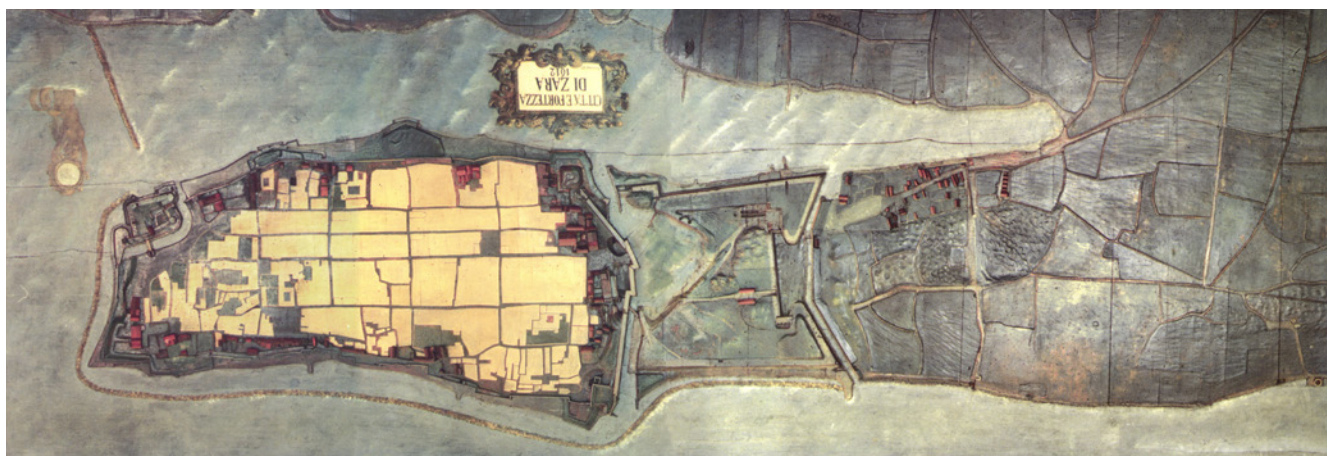
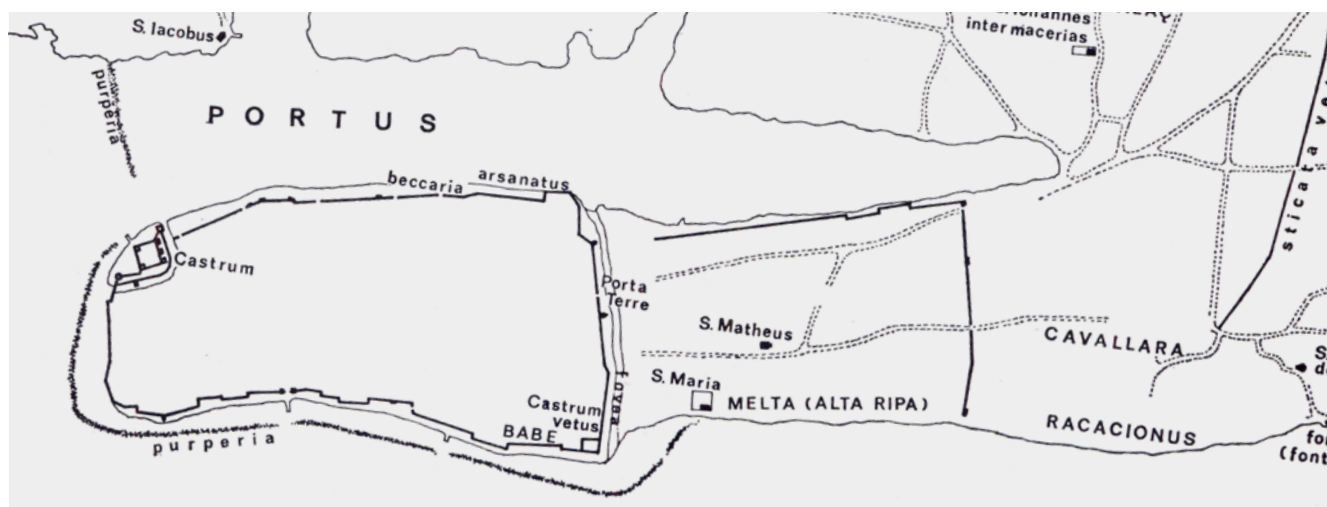
Venice, Museo Navale, models of
Renaissance Zadar, ca. 1570

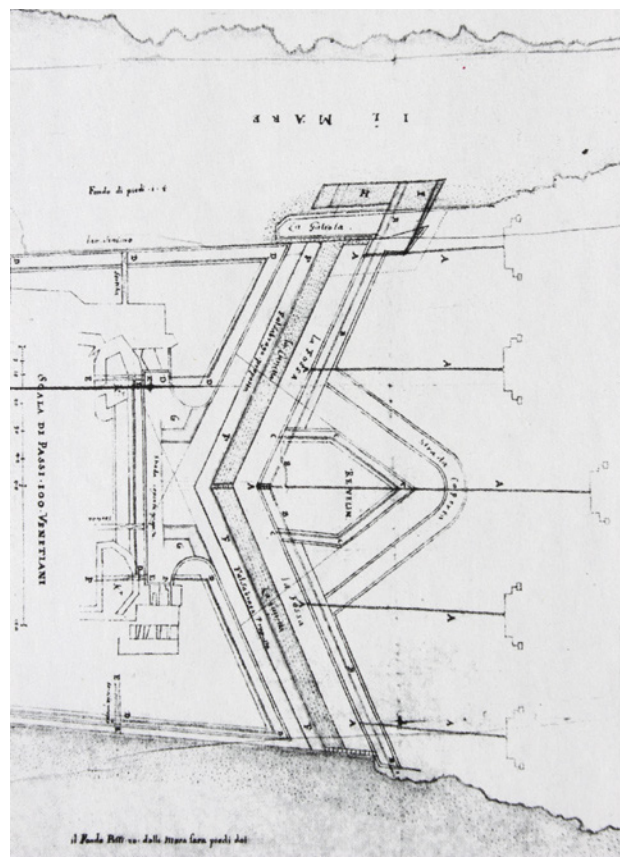
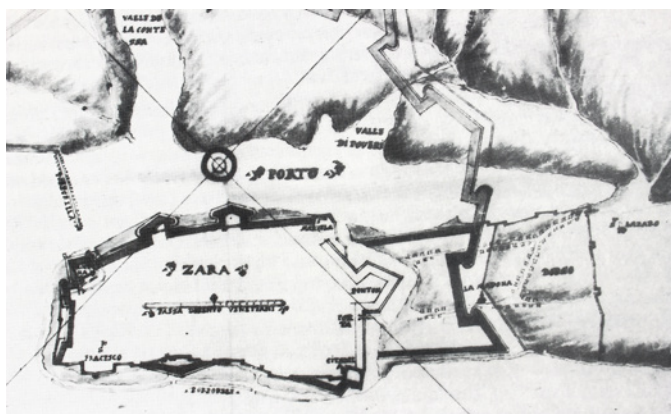
Predgrađe rimskoga grada u Zadru

Proučavanjem antičkoga grada u Zadru, rimskoga *Iadera*, naselja izraslog na tlu dugoga uskog poluotoka koji s obližnjom obalom zatvara prostranu i sigurnu gradsku luku, Mate Suić je pretpostavio i *predgrađe uz bedeme na kopnenoj strani*.¹ Dakle, ispred rimskoga *urbisa* zamislio je i njegov *suburbij*. Taj se protezao od gradskoga zida prema *ageru*, municipalnome agrarnom posjedu uokolo tadašnjega *Grada*. Predgrađe je mjerom, zacijelo kao i sam *Iader*, sezalo punom širinom poluotoka. Međutim, nije moguće sa sigurnošću govoriti o dužini toga *suburbija*. Tek položaj obrambenoga zida koji je na kopnenoj strani zatvarao *burgus*, predgrađe *Jadere* u srednjemu vijeku, upućuje na mogućnost da je taj zid svojim pravocrtnim pružanjem preko širine poluotoka zapravo slijedio pravac neke trase preuzete iz antičke podloge u prostoru, iz pravilnoga mrežišta *centurija* u *ageru*, iz čestica zemlje i njihovih međa, na početku gradskoga posjeda neposredno ispred rimskoga *Iadera*. Od sadržaja na tlu tako zamišljenoga predgrađa moguće je utemeljeno raspravljati tek o *amfiteatru* na koji upućuju neki povijesni navodi.²

Predgrađe srednjovjekovnoga grada u Zadru – Varoš Sv. Martina

Dakle, na mjestu *suburbija* tijekom srednjega vijeka izgrađen je *burgus*, (u mletačkim pisanim izvorima: *borgo*), odnosno *Varoš Sv. Martina*, obzidano predgrađe prigradeno uz srednjovjekovne utvrde i obrambeni jarak, *fovea*, na kopnenoj strani *Grada*. Pozornost prema povijesnoj građi o *Varošu* i znanstveno tumačenje njegova

3.
Venecija, *Museo Correr*, plan
Zadra, ~1570. godine (izvor:
IVO PETRICIOLI /bilj. 4, 1999./,
15 i 31)

Venice, *Museo Correr*, map of Zadar,
ca. 1570

4.
Beč, *Kriegsarchiv*, plan Zadra,
~1570. godine (izvor: IVO
PETRICIOLI /bilj. 4, 1999./,
19 i 33)

Vienna, *Kriegsarchiv*, map of Zadar,
ca. 1570

5.
Venecija, *Museo Correr*, plan
utvrde *Revelin* (~1680. godine ?),
(izvor: IVO PETRICIOLI /bilj. 4,
1999./, 23 i 44)

Venice, *Museo Correr*, map of Zadar,
ca. 1570

izgleda: zidina i putova među njima, vrtova i težačkih kuća te crkava uz njih, više je puta dao Ivo Petricioli pišući u svojim člancima i knjigama općenito o urbanizmu i arhitekturi u prošlosti Zadra u srednjem vijeku.³ S posebnom pažnjom proučavao je maketu u *Museo Navale* u Veneciji, tamošnjemu Pomorskom muzeju, kao i prikaze Zadra na starim geografskim kartama sabranim u domaćim i stranim arhivima povijesne građe.⁴ Tako nam je pružio pouzdanu predodžbu i svjedočanstva o *liku Zadra u srednjem vijeku*, a s njim i sliku njegova predgrađa.

Spomenuta maketa nastala je oko 1570. godine. Stoga je prednja polovina *Varoša*, ona prema *Gradu*, prikazana već preklapljenom s novom utvrdom građenom u to doba, a u mletačkim izvorima zvanom *Forte*. Tako su pojedini predgrađa prikazane samo na njegovoj stražnjoj polovini, onoj prema kopnu. Tamo su uz kuće i vrtove zabilježeni dijelovi obrambenoga zida, njegov krak uz more do luke i drugi koji seže preko poluotoka.⁵ Na tome dijelu varoških zidina bile su čak četiri kule. Označene su i na tada suvremenome planu Zadra pohranjenome u *Museo Correr* u Veneciji.⁶ Važan je posebno zbog ucrtanih putova koji su išli kroz predgrađe, vodili iz agrarnoga gradskog posjeda, *astarea*, prema *Gradu*. Jedna vrata bila su uz kulu koja je stajala na uglu krakova zidina, smještena do samoga mora u luci. Vodila su uz nju iz pravca Kotara na put koji uzduž *Varoša* ide prema glavnim srednjovjekovnim gradskim vratima na ulazu u *Grad*, prema starim *Kopnenim vratima*. Ona bijahu na pravcu gradske ulice koja uz drevnu baziliku Sv. Stjepana (crkvu Sv. Šime) i Kneževu palaču ide prema Trgu i dalje Katedrali. Drugi ulaz, onaj uz treću kulu na obrambenome zidu, vodio je s ceste koja je tekla uz morskobalu na put koji je kroz predgrađe vodio prema novim renesansnim *Kopnenim vratima*, onima u *Foši*, podignutim 1543. godine, te vodio na srednjovjekovnu Kampu ispred Nadbiskupske palače.

6. Zadar, *Stalna izložba crkvene umjetnosti* – reljef s likom sv. Martina, prvotno iz crkve Sv. Martina u srednjovjekovnome Varošu, potom ugrađen u pokos na donjoj strani utvrde Forte (izvor: NIKOLA JAKŠIĆ, EMIL HILJE /bilj. 11/, 186, foto: Z. Alajbeg)

Zadar, Permanent Exhibition of Sacral Art: relief with the figure of St Martin, originally located in St Martin's church in medieval Varoš, then built into the slope on the lower side of Forte

7. Leiden, Sveučilišna biblioteka – Mateo Pagano, drvorez zadarskoga i šibenskoga područja, ~1530. godine, panorama Zadra s crkvom u Varošu na području Melta, označena je inicijalima S M (*Santa Maria de Melta*), (izvor: IVO PETRICIOLI /bilj. 4, 1999./, 12–13)

Leiden, University Library: Mateo Pagano, woodcut from the Zadar and Šibenik area, ca. 1530, panorama of Zadar with the church in Varoš in the area of Melta, marked with the initials S M (*Santa Maria de Melta*)

Plan je važan i zbog crkve koja se nalazila posred *Varoša* i bila posvećena Sv. Mateju. No, u njoj je bio posebno štovan kult Bogorodice te je hram nazivan i crkvom Sv. Marije. U njoj se nalazio vrijedan poliptih, tzv. *Varoška Gospa*, odnosno *Madonna della Pace*, ili *Madonna del Borgo*.⁷ Stoga je na planu i zapisana pod legendom: *La Madonna*. Na drugome planu izrađenom također oko 1570. godine, pohranjenom u *Kriegsarchiv* u Beču, čak je nacrtana tada još očuvana stražnja polovina crkve i na njoj označena obla apsida istaknuta na začelju.⁸ U 17. stoljeću pak posve je porušena izgradnjom tada zidane predutvrde (zване *Revelin*, ili *Mezzaluna*) ispred tvrđave *Forte*. Poliptih je već u 16. stoljeću prenesen u *Grad*, u baziliku Sv. Stjepana (crkvu Sv. Šime). Ona je neko vrijeme bila i posvećena Sv. Mariji, njezinu kultu *Gospe od Mira*. Tu je poliptih dospio na glavni oltar, a potom u 17. stoljeću bijaše premješten u bočnu kapelu, u dnu donjega broda crkve, posvećenu tada kultu *Varoške Gospe*. Štoviše, na pročelje bazilike s desne strane ugrađena su, kao bočni portal upravo prema donjemu brodu bazilike, vrata prenesena s porušene crkve u predgrađu. O tome svjedoči natpis na nadvratniku: M.D.III. DOMINA PACIS TERTIO MAII.⁹

Na tlu *Varoša* (na spomenutim planovima zapisanog legendom: *Borgo* i *Borgo Vechio*), nalazila se i crkva posvećena Sv. Martinu. Po njoj je cijelo predgrađe steklo ime *Varoš Sv. Martina*. U povijesnim izvorima hram se navodi već od 12. stoljeća. Bio je u posjedu Samostana Sv. Krševana koji ga je u 13. stoljeću darovao gradskoj komuni.¹⁰ Na spomenutoj maketi i njoj suvremenim planovima crkva nije označena. Čini se da je od nje ostao samo omanji reljef s likom biskupa za koji se utemeljeno pretpostavlja da prikazuje Sv. Martina.¹¹ Nakon rušenja predgrađa bio je ugrađen u pokos na donjoj strani nove utvrde *Forte*, zacijelo kao sjećanje na negdašnje naselje, memento hrama po kojemu je *Varoš* dobio ime *Sv. Martina*.

Na njegovu području bila je i treća crkva, a uz nju i samostan. Nalazio se pored mora na donjoj strani predgrađa, na predjelu zvanome *Melta* po čemu su crkva i samostan nazivani *Santa Maria de Melta*. (Područje se nalazilo pored jarka, spome-

8. S. Münster, *Cosmographia universalis*, Basel, 1550., drvorez – panorama Zadra s crkvom u Varošu na području Melta (izvor: IVO PETRICIOLI /bilj. 4, 1999./, 11 i 24. U izvorniku je crtež zrcalno izrađen te ga ovdje donosim ispravljenog.)

S. Münster, *Cosmographia universalis*, Basel, 1550, woodcut: panorama of Zadar with the church in Varoš in the area of Melta (in the original, the drawing is mirrored and I present it here corrected)

nuta srednjovjekovna *fovea*, prerasla poslije u lučicu *Foša*, ujedno na mjestu donjega pokosa nove renesansne utvrde, na mjestu na kojemu je znatno kasnije izgrađena austrijska vojarna, zgrada *Gimnazije Vladimira Nazora*.) Model bazilikalne građevine na tome području nacrtao je već Mateo Pagano, na drvorezu zadarsko-šibenskoga područja izrađenom oko 1530. godine. Crtež je obilježio slovima *S* i *M*.¹² Inicijali se odnose na spomenutu crkvu i Samostan Sv. Marije koji tu bijahu do izgradnje utvrde *Forte*. Pod imenom *Sv. Marija od Mora*, odnosno *Santa Maria del mare*, navedena je i u ispravi iz 1537. godine. Tu se govori o izgradnji kanala između *Grada* i *Varoša*, a na potezu od mora ispred Zadra do mora u njegovoj luci: ... *far un fosso dala banda di Santa Maria del mare fino al porto...*¹³ Nacrtana je i na drvorezu s prikazom Zadra, doduše u zrcalnome otisku, u knjizi *Cosmographia universalis S. Münstetra* iz 1550. godine.¹⁴ Predočena je malenim aksonometrijskim crtežom, narisana kao bazilika sa zvonikom, čini se u obliku preslice, na začelnoj strani. U gradskome Statutu pak navedena je kao *domus monialium sanctae Mariae de Melta extra civitatem* (Samostan koludrica Sv. Marije de Melta izvan Grada). U sakristiji crkve, kao jednome od šest mjesta povjerenja, bile su čuvane općinske isprave.¹⁵

U cjelini, povijesni grad u Zadru s punim opsegom srednjovjekovnih zidina obuhvaćao je i obzidano predgrađe, *Varoš Sv. Martina*. S njim je obris gradskih utvrda bio znatno veći negoli je danas. Dakle, predgrađe je bilo organizirano kao utvrđeno naselje s težačkim stanovništvom i njegovom privredom, ali i duhovnom kulturom koju su mještani nakon rušenja staroga *Varoša* dijelom prenijeli u novi, do danas očuvani *Varoš* u Zadru. Tako su već 1567. godine u svečanoj povorci prenijeli „svoj”

9.
Zadar, *Stalna izložba crkvene umjetnosti* – Menegelo Ivanov de Canali, triptih *Varoške Gospe*, prvotno iz crkve Sv. Mateja u srednjovjekovnome Varošu, potom prenesen u baziliku Sv. Stjepana (crkvu Sv. Šime) (izvor: EMIL HILJE /bilj. 7/, 64–65 i 67–69)

Zadar, Permanent Exhibition of Sacral Art: Menegelo Ivanov de Canali, triptych of *Our Lady of Varoš*, originally located in St Matthew's church in medieval Varoš, then transferred to the Basilica of St Stephen (St Simeon's church)

10.
Zadar, bočni portal na pročelju bazilike Sv. Stjepana (crkve Sv. Šime) i natpis uklesan na nadvrtniku (foto: P. Vežić)

Zadar, side portal in the front façade of the Basilica of St Stephen (St Simeon's church) and an inscription carved on the lintel

kult Bogorodice iz porušene crkve Sv. Mateja u *Grad* te ga nastavili štovati u crkvi Sv. Stjepana. S tim je ta drevna bazilika neko vrijeme bila čak i posvećena kultu *Gospe od Mira (Domina Pacis)*, a s njom i *Varoškoj Gospi*.¹⁶

Renesansna utvrda *Forte* i *Ravnice* pred njom

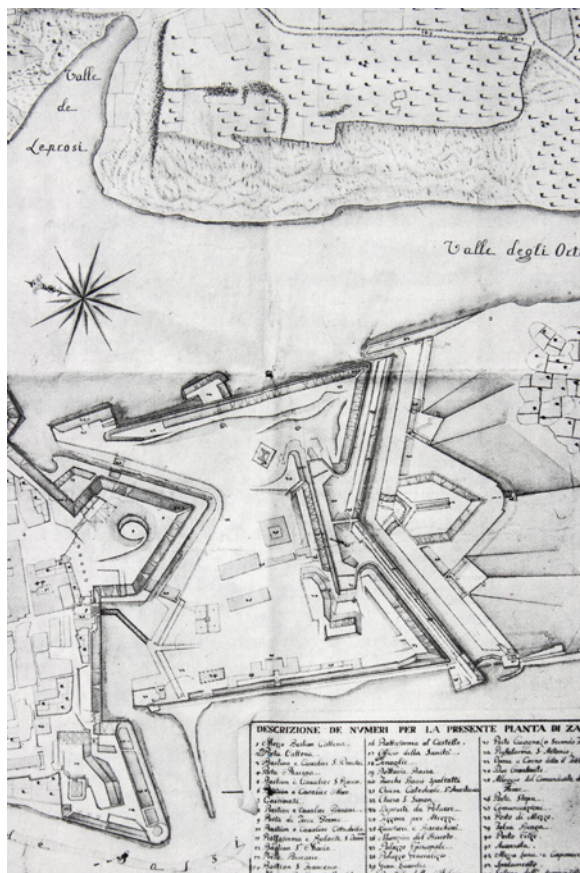
Renesansne zidine građene su s novim fortifikacijskim modelima: visokim pokosima sa širokim nasipima iza njih, snažnim bastionima i kortinama među njima te obrambenim jarcima i dugim brisanim prostorima ispred utvrda. Njihovo podizanje u Zadru trajalo je tijekom prve i druge polovine 16. stoljeća, najprije prema zamislama Michelea Sanmichelija, potom Francesca Marije della Rovere, te konačno Sforze Pallavicina.¹⁷ Potonji je u Zadar došao 1566. godine sa zadatkom razaranja *Varoša Sv. Martina* i podizanja novih zidina uz gradsku luku, a oko 1570. godine i utvrde *Forte* na prednjemu dijelu staroga *Varoša*.¹⁸ S njom su u kortini među bastionima tvrđave izgrađena i vrata opremljena grbom Sforze Pallavicina. Postavljena je na pravcu ceste uz more. Pod utvrdom pak prokopan je uski obrambeni jarak, a u dugome potezu pred njim poravnani široki brisani prostor. U mletačkim izvorima njegova se površina naziva općom imenicom *spianata*, a našim jezikom stekla je navedeno ime *Ravnice*. U njima je s kopnene strane jarka u 17. stoljeću izgrađena navedena peterostrana predutvrda zapisivana kao *Revelin* ili *Mezzaluna*.¹⁹ Podignuta je na mjestu opisane crkve Sv. Mateja te na spomenutom planu Zadra iz *Museo Correr* u Veneciji zapisana pod legendom: *La Madonna*.

Cijeli sklop utvrde *Forte* nastao je kao novo prostorno rješenje nametnuto potrebom bolje obrane *Grada* izloženog opasnostima od posezanja osmanlijske države i vojske u zaleđu provincije, kao i ostali gradovi na obali Dalmacije. Time su u Zadru nastale *Ravnice* i postale s vremenom svojevrsna prostrana poljana koja je još dugo tijekom povijesti čuvala mjeru svojega širokog i dubokog brisanog prostora pred tvrđavom *Forte*. Tijekom tri sljedeća stoljeća, nakon rušenja predgrađa na velikome njegovu dijelu obrađivani su vrtovi. Dapače, skupa s onima s gornje strane vale u dnu gradske luke dali su joj ime: *Valle degli Orti* (odnosno *Uvala vrtova*). Tako je zabilježena na planu Zadra iz 1772. godine. Štoviše, na sličnome planu također iz druge

11.

Venecija, *Museo Correr*, područje utvrde *Forte* i *Ravnica* pred njom na planu Zadra iz 1772. godine (izvor: IVO PETRICIOLI /bilj. 4, 1999./, 61)

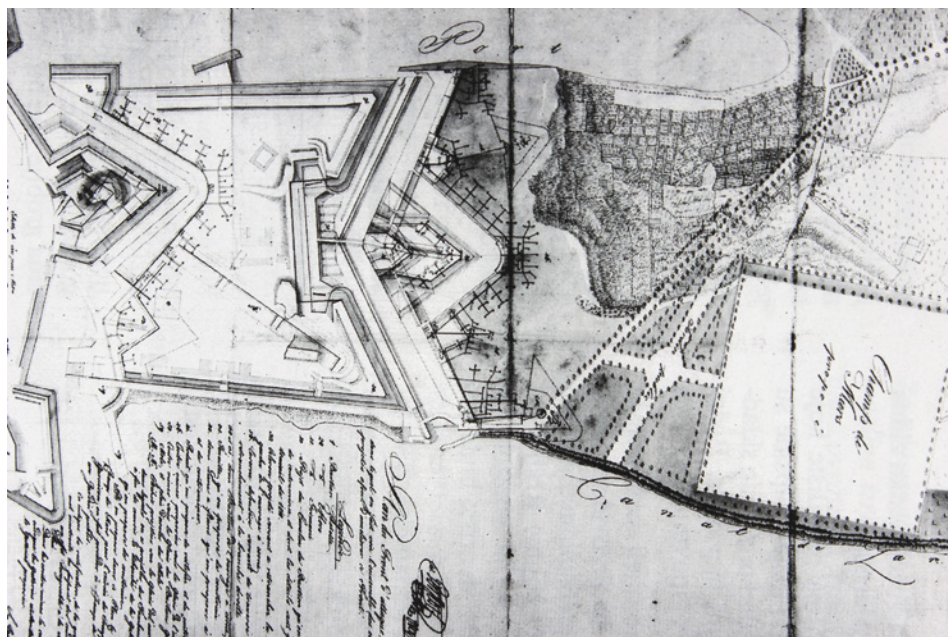
Venice, *Museo Correr*, map of Zadar from 1772

12.

Zagreb, *Hrvatski državni arhiv*, plan za uređenje perivoja i vojnoga vježbališta na području Ravnica u Zadru, nacrt iz 1810. godine (izvor: MARIJA STAGLIČIĆ /bilj. 21/, 20–21)

Zagreb, Croatian State Archives, plan for landscaping the park and military training ground in the area of Ravnice in Zadar, draft from 1810

polovine 18. stoljeća vrtovi pred utvrdom zapisani su kao *ortaglia* (hrv. *povrtnjak*).²⁰ Dapače, početkom 19. stoljeća s razmišljanjima o uređenju Ravnica kao negdašnjega brisanog prostora nastao je projekt po kojemu je uz naslijeđene vrtove zamišljen i veliki gradski perivoj s vojnim vježbalištem iz 1810. godine.²¹

13.
Utvrda *Forte*, portal na ulazu u
tvrđavu, ~1570. godine (foto:
P. Vežić)

Forte, portal at the entrance to the
fortress, ca. 1570

14.
Grb Sforza Pallavicina pri dnu
portala na ulazu u tvrđavu *Forte*,
~1570. godine (foto: P. Vežić)

Coat of arms of Sforza Pallavicino
at the bottom of the portal at the
entrance to the Forte fortress, ca.
1570

U cjelini, na mjestu porušenoga srednjovjekovnog *Varoša* nastale su *Ravnice* kao prostorni okvir nove fortifikacijske arhitekture i njezina sklopa. Izvedene su prema projektu kojega je oko 1570. godine proveo mletački vojni komandant Sforza Pallavicino. Svojevršnjim „potpisom” njegovim, uklesanim pri dnu vrata na tvrđavi *Forte*, u obliku vješto klesanoga porodičnog grba s heraldičkim znakom u liku sedmoglave hidre, Pallavicino je do danas u prostoru ostao zabilježen kao tvorac novoga graditeljskog rješenja i svjedok tadašnjega vremena u Zadru.²² Dakle, tada su se preklapila dva povijesna sloja ispred *Grada*, ujedno i prožela u poljanu bogate kulturno-historijske slojevitosti: 1) tu su zacijelo očuvani u tlu zakopani makar skromni ostatci dijela okvira i mrežišta srednjovjekovnoga *Varoša Sv. Martina*; 2) na poravnanjoj razini iznad njih do danas je održan kao slobodni prostor veliki dio spomenički vrijednoga urbanog i fortifikacijskog sustava renesansnoga Zadra.

Resurs za nove urbane programe!?

Po rubovima *Ravnica* potkraj 19. i početkom 20. stoljeća, za kasne uprave austrijske vlasti u Zadru, došlo je do izgradnje kuća s kojima je smanjena dubina prvotnoga brisanog prostora.²³ Nagrizanje opsega nastavljeno je za talijanske i potom jugoslavenske vlasti. Izgrađena je najprije zgrada *GIL-a* i do nje sportski stadion, a zatim iza njih košarkaška dvorana te postupno i ostale građevine. S njima je s vremenom stečen, čini mi se, pogrešan dojam kako je tu *potrebno povećati gustoću izgrađenosti i iskoristivosti*. U novije doba područje *Ravnica* poimano je kao *potencijalno najveći resurs za nove urbane programe i mjesto gdje se očekuju najveće urbane promjene*. Tako je zapisano u propozicijama iz 2008. godine za izradu idejnoga urbanističko-arhitektonskog natječaja za plan uređenja toga predjela. Opisujući svoje rasuđivanje, Ocjenjivački sud je za prvonagrađeni rad naglasio da se njegov prijedlog *najviše približio predodžbi ... ovog izuzetno bitnog (!) prostora kao poveznice povijesne jezgre i žive gradske strukture*.²⁴

Držim da je upravo obrnuto. Unatoč svekolikoj izgradnji na *Ravnicama* one su ipak u velikoj mjeri očuvane kao povijesna cjelina. K tomu, većim su dijelom obuhvaćene opsegom registrirane i zaštićene spomeničke cjeline Zadra kojoj svojom suštinom i prostorom zaista pripadaju. Stoga mislim da ih treba čuvati, ne kao građevinsku zonu već s jedne strane prostor sjećanja na srednjovjekovno predgrađe *Grada*, a s druge strane kao dio renesansnoga fortifikacijskog sustava. Dakle, *Ravnice* su u povijesti osmišljena, a za nas naslijeđena poljana, svojevrsna gradska esplanada, u kojoj valja cijeliti dostojanstvo prostora u prošlosti te slojevitu kulturnu vrijednost u sadašnjosti. Shodno tome trebalo bi je suvremeno urediti, parterno i parkovno, te održavati kao povijesnu poljanu. Nažalost, njezina cjelina i slojevitost do sada nije arheološki istraživana, a važan je dio u zbroju graditeljskoga naslijeđa, koliko punine *lika Zadra u srednjemu vijeku* toliko i prstena renesansnih utvrda s kojima su *Ravnice* nastale i postale sastavni dio suvremenoga grada u Zadru.²⁵

Međutim, dio programa iz sadržaja zamišljenog idejnim projektom *Vrata Zadra* zaista je poželjno ostvariti, ali čini mi se ne na *Ravnicama*, već, ako je to moguće, u samome *Gradu*. Naime, poput mnogih starih urbanih sredina i on je u povijesti bio *trgovački grad*, kako o takvima piše Henri Lefebvre.²⁶ Međutim, suvremene marketinške strategije i njihovi trgovački centri u velikoj su mjeri „isušili” brojna urbana središta u svijetu i u nas, uklapajući ih u „monokulturu” političke ekonomije s masovnim turizmom u prvome redu. Životom jedne od takvih „robnih kuća” u prošlosti Europe stoljećima je opstojao i Zadar. No, već duže vremena i u sve dužim dijelovima našega svakodnevlja, *Grad* u njemu živi životom sve širega apartmanskog naselja s kojim gubi urbane funkcije, od trgovine i ostalih servisa, tehničkih i kulturnih, pa do sve manjega broja sugrađana kao trajnih stanovnika i sve manjega broja djece i učenika u *Gradu*.

Stoga bi s idejom o hotelu na *Ravnicama* možda trebalo provjeriti mogućnost da to bude onaj stari na zadarskoj *Rivi* (hotel Zagreb). Njege već desetljećima nagrizava *muk zapuštenih prostora*.²⁷ Ili pak vrijednu ideju o koncertnoj dvorani kao zaista važnome urbanom sadržaju, zamišljenom na *Ravnicama*, provjeriti na možda mogućoj lokaciji u samome *Gradu*, na čestici parkirališta između crkve Sv. Marije i ceste uz *Rivu*. To je do danas prazan prostor nastao uklanjanjem razvalina nakon Drugoga svjetskog rata. Ili pak, misao o *Novome Varošu* skrenuti s *Ravnica* na tijesne uličice, njih šest šarmantno nanizanih u redu jedna za drugom uzduž Kovačke ulice u zadarskome *Varošu*, predjelu oblikovanom u *Gradu* nakon razaranja staroga predgrađa. Uličice tamo, uzduž *Varoša*, čak s manjim trgovima pri dnu, stoje više u lošem negoli dobrom stanju korištenja i održavanja prostora.

Na takvim mjestima pak kvalitetni sadržaji pridonijeli bi održavanju kulture življenja povijesne jezgre Zadra, suživotu građana i *Grada*, tradiciji koju bi iz vrijedne

prošlosti trebalo proslijediti u dobru budućnost, *da Grad ostane Grad*.²⁸ Istovremeno, to bi pridonijelo boljim mogućnostima za sjećanje na važni srednjovjekovni Varoš Sv. Martina. S njim je povijesni Zadar obuhvaćen prstenom onodobnih zidina bio znatno duži, time i veći, od Grada do danas očuvanoga u krugu renesansnih utvrda. Ujedno, to bi pridonijelo potrebnoj obnovi i održavanju Ravnica nastalih s novim zidinama kao još uvijek sačuvani, doduše znatno nagrižen i zapušten, ali prije četiri i pol stoljeća planiran i podignut prostorni okvir izgrađen prema ondašnjim principima arhitekture i funkcije gradskih utvrda. S njima je poljana nastala kao široki i duboki brisani prostor u novome obrambenom sklopu renesansnoga grada izraslog na matrici drevnoga urbanizma u Zadru, nečega što valja čuvati u punoj slojevitosti Grada.

BILJEŠKE

- ¹ MATE SUIĆ, *Zadar u starom vijeku (Prošlost Zadra I)*, Zadar, 1981., 40.
- ² MATE SUIĆ (bilj. 1), 202.
- ³ Svi podatci o Varošu Sv. Martina i renesansnim Ravnica u Zadru, koje iznosim u nastavku članka utemeljeni su na rezultatima istraživanja i tumačenja koja je već odavno proveo i objavio akademik Ivo Petricioli.
- ⁴ IVO PETRICIOLI, Maketa Zadra u Pomorskom muzeju Venecije, *Zbornik Instituta za historijske nauke, II*, Zadar, 1958.; IVO PETRICIOLI, Urbanistički razvoj zadarske luke, *Pomorski zbornik II*, Zadar, 1962.; IVO PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, u: *Grad Zadar – Presjek kroz povijest* (ur. Grga Novak, Vjekoslav Maštrović), Zadar, 1966.; IVO PETRICIOLI, Ikonografija Zadra do pada Mletačke Republike, u: *Grad Zadar – Presjek kroz povijest* (ur. Grga Novak, Vjekoslav Maštrović), Zadar, 1966.a; NADA KLAJČIĆ, IVO PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku (Prošlost Zadra II)*, Zadar, 1976.; TOMISLAV RAUKAR, IVO PETRICIOLI, FRANJO ŠVELEC, ŠIME PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom (Prošlost Zadra III)*, Zadar, 1987.; IVO PETRICIOLI, *Stari Zadar u slici i riječi*, Zadar, 1999.
- ⁵ IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1958.), 103 i 121.
- ⁶ IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1999.), 15, sl. na str. 31.
- ⁷ CARLO FEDERICI BIANCHI, *Zara cristiana 1*, Zara, 1877., 472–473; GIUSEPPE SABALICH, *Guida archeologica di Zara*, Zara, 1897., 345; EMIL HILJE, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Zagreb, 1999., 67–69, sl. na str. 64 i 65.
- ⁸ IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1999.), 18–19, sl. na str. 33.
- ⁹ CARLO FEDERICI BIANCHI (bilj. 7), 334–335 i 472–473; GIUSEPPE SABALICH (bilj. 7), 346.
- ¹⁰ NADA KLAJČIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 4), 287.
- ¹¹ NADA KLAJČIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 4), 263–264; IVO PETRICIOLI, *Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar*, Zadar, 1980., 51; NIKOLA JAKŠIĆ, EMIL HILJE, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo I*, Zadar, 2008., 186–187 (Emil Hilje, kat. jed. 073).
- ¹² NADA KLAJČIĆ, IVO PETRICIOLI (bilj. 4), 287, sl. na str. 453; IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1999.), 8–9, sl. na str. 12–13.
- ¹³ PAVUŠA VEŽIĆ, Vrata Michelea Samichelija u Zadru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 29 (2005.), 93–94.
- ¹⁴ IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1966.a), 507; IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1999.), 11, sl. na str. 24.
- ¹⁵ *Statuta Iadertina – Zadarski statut*, 3,105, Zadar, 1997., 348–349.
- ¹⁶ CARLO FEDERICI BIANCHI, (bilj. 7), 334 i 472; PAVUŠA VEŽIĆ, Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana (Crkva Sv. Šime) u Zadru, *Diadora*, 11, (1989.); ZDENKO DUNDOVIĆ, *Bratovština zadarskih Varošana*, Zadar, 2020., 83 i 87.
- ¹⁷ TOMISLAV RAUKAR, IVO PETRICIOLI, FRANJO ŠVELEC, ŠIME PERIČIĆ (bilj. 4), 277–278; ANA DEANOVIĆ, *Utvrde i perivoji*, Zagreb, 2001., 24–25; ANDREJ ŽMEGAČ, *Zadarske utvrde 16. stoljeća*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27 (2003.), 109.
- ¹⁸ TOMISLAV RAUKAR, IVO PETRICIOLI, FRANJO ŠVELEC, ŠIME PERIČIĆ (bilj. 4), 278–281.
- ¹⁹ IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1999.), 23, sl. na str. 44.
- ²⁰ IVO PETRICIOLI (bilj. 4, 1999.), 30, sl. na str. 52–53 i 61.
- ²¹ MARIJA STAGLIČIĆ, *Graditeljstvo Zadra od klasicizma do secesije*, Zagreb, 2013., 20, sl. 7.
- ²² TOMISLAV RAUKAR, IVO PETRICIOLI, FRANJO ŠVELEC, ŠIME PERIČIĆ (bilj. 4), 280 i 289.
- ²³ MARIJA STAGLIČIĆ, *Graditeljstvo u Zadru 1868-1918*, Zagreb, 1988., 36, sl. 19, (zgrade pod brojem od 43 do 46).
- ²⁴ *Ravnice – Zadar, Državni, javni, otvoreni i pozivni, anketni, u jednom stupnju, anonimni natječaj za izradu idejnog urbanističko-arhitektonskog rješenja detaljnog plana uređenja Ravnice*, Zadar, 2008., 7 i 17.
- ²⁵ PAVUŠA VEŽIĆ, Ravnice i utvrđeni grad, *Zadarski list*, 30. lipnja 2014., 16.
- ²⁶ HENRI LEFEBVRE, *Urbana revolucija*, Beograd, 1974., 19.
- ²⁷ PAVUŠA VEŽIĆ, Muk zapuštenih prostora, *Zadarski list*, 3. lipnja 2015., 6-7.
- ²⁸ PAVUŠA VEŽIĆ, Da Grad ostane Grad, *Zadarski list*, 21. svibnja 2013., 9.